

ТДУ 336.41+336.42+336.46
УСУЛҲОИ КАМ КАРДАНИ ХАТАРИ ҚАРЗӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН

Сафаров Қ.С., ассистент, Самандарзода Н., докторанти Phd- ДДМИТ

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, бозор, амалиёти бонкӣ, хатари қарзӣ, идоракунии самарабахшии хатари қарзӣ, раванди қарз, назорат аз болои иҷрои хатарҳо.

Ислоҳоти иқтисодии дар мамлакат оғозгардида ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ ин равона кардани фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ чихати беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ба ҳисоб меравад.

Идора кардани хатари қарзӣ дар фаъолияти бонки тичоратӣ ё ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ масъалаи асосӣ мебошад. Дар фаъолияти бонкҳо, амалиёти қарзӣ яке аз сарчашмаҳои асосии даромад ба шумор меравад. Аз рӯи додан ва ситонидани қарз ба фаъолияти бонкҳо баҳо медиҳанд, зеро онҳо хатари қарзиро ба зиммаи худ мегиранд. Самтҳои усулҳо ва моделҳои паст кардани хатари қарзӣ, асосан, бо сиёсати пулию қарзии ҳукумат муайян карда мешавад. Идоракунии хавфҳои қарзӣ бо роҳи сиёсати дуруст таҳиягардидаи пулию қарзӣ ба даст меояд, ки дар он усулҳо ва моделҳои асосии паст кардани хатари қарзӣ пешбинӣ карда мешаванд.

Сиёсати пулию қарзӣ барои тамоми раванди идоракунии қарзҳо замина месозад. Сиёсати пулию қарзии илман таҳиягардида ва китобатшуда санги бунёдии идоракунии оқилонаи ҳаҷми пул ва қарз маҳсуб меёбад. Сиёсати пулию қарзӣ-раванди танзим ва идораи пешниҳоди пул дар иқтисодиёт, сатҳи пардохтпазирии низоми бонкӣ ва меъёрҳои кӯтоҳмуддати фоизи бозори байнибонкиро тавассути истифодаи фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ дар бар гирифта, он пеш аз ҳама баҳри ба даст овардани суботи нархҳо ва мусоидат ба рушди воқеии иқтисодиёт равона мегардад.

Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун бонки марказӣ дар доираи ваколатҳое, ки қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинӣ кардааст, мустақилан барои таҳия ва татбиқи сиёсати пулию қарзии давлат масъул мебошад. Аз ҷумла, тибқи моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, мақсади асосии Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ ноил шудан ба сатҳи муътадили нархҳои дохилӣ ва нигоҳ доштани он дар давраи дарозмуҳлат буда, вазифаи сиёсати пулию қарзӣ барои расидан ба ин мақсад амалӣ мегардад.

Вазифаи ниҳони сиёсати пулию қарзӣ дар таъмин намудани суботи нархҳо, шуғли пурраи аҳоли ва инкишофи ҳаҷми воқеии истеҳсолот мебошад. Аммо сиёсати ҷорӣ пулию қарзӣ ба ҳадафҳои нисбат ба ин мушаххастар ва дастрасшаванда нигаронида мешавад. Ин ҳадафҳои мушаххас фарогири ҳадафҳои тактикӣ мебошанд, ки бо роҳи гузаронидани амалиёти пайдарпайи ҳамарӯза дар бозори кушоди коғазҳои қиматнок ба онҳо ноил мегарданд, инчунин фарогири ҳадафҳои миёндавраие мебошанд, ки қимати тағйирёбандаҳои калидиро дар низоми иқтисодӣ дар давоми сол ба танзим медароранд. Вазифаҳои дар боло зикргардида, ҳадафҳои миёндаврай ва тактикӣ, сохтори силсиламаротибро (иерархия) ташкил мекунанд, ки дар он, дар ҳар кадом сатҳи муайян мақсади додашуда барои таъмини вазифаи аввалиндараҷа тасҳеҳ карда мешавад. Фарз мекунем, сиёсати пешгирифтаи пулию қарзӣ, ки ҳадафи тактикӣ он дар нигоҳ доштани захираҳои мустақил дар як сатҳи доимӣ мебошад ва ҳадафи миёндаврай бошад, дар ин сурат, маънои назорат аз болои доимӣ будани андозаҳои нишондиҳандаи агрегати ҳаҷми пул M1 (пулҳои нақд + пасандозҳои дархостшаванда)-ро дорад.

Дар айни ҳол, сатҳи матлуби захираҳои мустақил бо ҳамон андозаи зарурии тасҳеҳ карда мешавад, ки рушди муносиби ҳаҷми пулро бо андозаи мавриди ниёз ва самти зарурӣ таъмин менамояд. Дар он вақт, бо фосилаи аз якҷанд моҳ то сол, суръати матлуби инкишофи ҳаҷми пул назорат карда мешавад ва аз рӯи зарурат, дар партави ҳадафҳои ниҳонии таъмини суботи нархҳо, шуғли пурра ва рушди ҳаҷми воқеии истеҳсолот, тасҳеҳ карда мешавад.

Сиёсати илман асоснок кардашудаи пулию қарзӣ натиҷаи истифодабарии принципҳои солим дар омехтаи тағйирпазири омилҳо ва шароит мебошад. Муҳтаво ва нақши асосии фаъолияти бонкӣ – ин таъмини ҷамъоварӣ ва эътимоднокии пасандозҳо, истифодаи моҳиронаи онҳо чихати додани қарзҳо дар заминаи сиёсати оқилона маҳсуб меёбад. Ҳамаи дигар хизматрасониҳои бонкӣ иловагӣ дуюмдараҷа ба ҳисоб мераванд. Дар бонкҳо ҳамеша бояд маблағи кофӣ зарурӣ мавҷуд бошад, то ки хоҳиши амонатгуздоронро оид ба бозпас гирифтани пасандозҳои худ ва инчунин, хоҳиши қарзгирандагонро оид ба гирифтани қарз, қонеъ карда тавонанд. Ҳам амонатгуздорон ва ҳам мақомоти танзимкунанда тахмин мекунанд, ки маблағҳои дар бонк гузошташуда ба тӯфайли дараҷаи зарурии пардохтпазирӣ ва гуногунрангсозии хавф, ҳифз карда мешаванд ва доимо мавҷуд мебошанд.

Кишварҳои ИДМ, аз соли 1993 сар карда, асҳори миллии худро ба муомилот бароварданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, асҳори миллии рубли тоҷикӣ танҳо 10 майи соли 1995 ба муомилот бароварда шуд. Баъди интишори пули миллии вазъи пардохтпазирии бонкҳо дар ҷумҳурӣ каме бадтар шуд. Дар ин мавридҳо, сиёсати пулию қарзӣ танзими миёндаврагии пардохтпазирии бонкҳо пешбинӣ мекард. Бонки миллии Тоҷикистон бо роҳи додани қарзҳои кӯтоҳмуддат қариб ба тамоми бонкҳо, барои беҳтаргардонии пардохтпазирии онҳо ёрии амалӣ мерасонид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини устувории асҳори миллии ба муомилот баровардашуда, сиёсати пулию қарзӣ истифодаи чораҳои муваққатиро чихати ба танзим даровардани ҳаҷми қарзҳои аз тарафи бонкҳои тичоратӣ додашаванда ва танзими муомилоти пулӣ, яъне, муқаррар

намудани маҳдудияти қарздиҳӣ (ҳадди болоии қарз) пешбинӣ мекунад, то ки бонкҳо ба интишори аз ҳад зиёди қарзӣ роҳ надиҳанд. Бо ёрии ин абзор рушди рӯзафзуни қарзҳо нигоҳ дошта шуда, ҳаҷми пули дар муомилотбуда зиёд карда мешавад ва давлат қарздиҳиро қатъ мекунад, меъёри фоиз, ҳам аз рӯйи пасандозҳо ва ҳам аз рӯйи қарзҳои додашаванда озод эълон карда мешавад. Дар маҷмӯъ, сиёсати пулиро қарзӣ бояд ба нигоҳ доштани қурби асъори миллӣ, истифодаи самараноки вомҳои додашаванда, таъмини молиявии субъектҳои хоҷагидор, рушди ММД, нигоҳ доштани сатҳи таваррум ва амсоли он нигаронида шавад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, баъди аз нав ташкилҳои собиқ бонкҳои соҳавӣ дар шакли бонкҳои соҳомии тиҷоратӣ, аз солҳои 90-уми асри гузашта сар карда, асосан, ба сохторҳои бозорӣ қарз дода мешуд. Вомгирандагон, аз бонкҳои қарз гирифта, онро асосан барои хариду фурӯши молҳои истеъмоли мардум сарф мекарданд. Дар натиҷа қарзҳои бисёри муҳлати пардохташон гузашта ба вучуд омаданд. Маҷдудияти чунин қарзҳо ба қоҳиши даромади бонкҳо ва бадшавии авзои молиявии онҳо сабаб шуд. Чӣ тавре ки дар боло гуфта шуд, сиёсати қарзии бонк фаъолияти бонкро, бозорҳои мавриди ҳадаф ва муштариёни онро, инчунин хавфҳои қобили қабул ва номақбулро муайян мекунад.

Ҳамзамон, он гуна, ки дар боло қайд шуд, корманди шуъбаи қарздиҳӣ бояд нақши дутарафа – ҳам нақши фурӯшанда ва ҳам нақши коршиносро дар раванди пешниҳоди қарз ба муштарӣ иҷро намояд. Баъд аз интиҳоби вомгиранда, корманди шуъбаи қарздиҳӣ бояд чараҳои қабули қарорро тавассути гирифтани маълумот аз ин вомгиранда оғоз намояд, то ки оид ба мувофиқат кардани дархости ӯ барои қарзгирӣ бо сиёсати амалкунандаи бонк ба як қарори мушаххас биёяд. Баъдан, корманди бонк бояд муайян кунад, ки барои чӣ ба муштарӣ (вомгиранда) маблағҳои пулии иловагӣ зарур шудаанд. Сабаби инро фаҳмида, вай бояд муайян кунад, ки сохтори қарз вобаста ба муҳлати он чӣ гуна мешавад ва чадвали пардохти онро мурағаб созад.

Қадами муҳими чараҳои пешниҳоди қарз боздиди вомгиранда мебошад. Ташрифи бодикқат анҷом додашуда ба қарздиҳанда имконият медиҳад, ки қобилияти пардохти вомгирандаро арзбӣ кунад. Танҳо бо ташриф овардани чандинбора ва пешакӣ тарҳрезӣшудаи ширкат ё корхонаи қарзгир, корманди бонк метавонад дар бораи дуруст баҳогузори кардан ба раёсати он маълумоти кофӣ пайдо кунад, ки ин унсур асоситарини раванди қабули қарорҳо ва қоҳиш додани хатари қарзӣ мебошад. Муайян кардани таъиноти қарз ва сарчашмаи рӯпӯш кардани он дар сурате, ки қарз барои харидории захираи дороиҳои молӣ-моддӣ таъин шуда, онҳо минбаъд дар чараҳои истеҳсолот ба кор бурда мешаванд, муҳлати пардохти чунин қарз аз доираи истеҳсолии корхона, сатҳи бозори фурӯши молҳои истеҳсолшуда, қобилияти харидорон дар самти зуд пардохт намудани хариди худ, вобастааст. Як қисми маблағҳо аз фурӯши маҳсулоти тайёр, ки вомгиранда ба даст овардааст, барои пардохти вом равона карда мешавад.

Арзбӣи хавфҳои тиҷоратӣ. Ба намудҳои гуногуни тиҷорат ва ширкатҳои гуногун шаклҳои гуногуни қарзҳо рост меоянд. Аз ин рӯ, хавфи додани қарз ба шакл ва намуди фаъолияти қарзгир вобаста аст: соҳаи саноат, маҷмӯи номгӯи молу маҳсулоти истеҳсолшаванда, хавфҳои вобаста ба ҳолати умумии иқтисодиёт, шиддатнокии рақобат ва ғайра. Инчунин муҳим аст, ки дар бораи давраи будани фаъолияти корхона хулоса карда шавад.

Дар чадвали навбати масъала қарзҳои додашуда ба соҳаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда мешавад.

Чадвали 1. Қарзҳои додашуда аз рӯи соҳаҳо дар панҷ соли охир. (ҳаз. сомонӣ, дар давра)

№	Номгӯи соҳаҳо	Солҳо				
		2014	2015	2016	2017	2018
1	Кишоварзӣ	1 023646	611585	474359	329259	403661
2	Саноат	1 072899	2 112528	1 551525	2 373050	893336
3	Сохтмон	1 345028	1 308793	277755	160718	378904
4	Нақлиёт	440148	584130	265241	63844	283397
5	Савдои хориҷӣ	1 818420	1 284159	912868	1 027379	1 356839
6	Истеъмолот	1 243029	859662	615578	702958	952977
7	Дигар соҳаҳо	923438	213796	66627	34147	20143
Ҳамагӣ		7 866608	6 974653	4 163953	4 691355	4 289257

Манбаъ: Бюллетени омори бонкӣ (БМТ).Феврал 2019 (283), саҳ. 42, 47.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан бонкҳои тиҷоратӣ дороиҳои худро барои қарздиҳии сохторҳои тиҷоратӣ равона мекунанд ва бинобар ин, ба хавфҳои бештар дучор мешаванд. Чӣ тавре аз чадвал бармеояд, қарз ба савдои хориҷӣ нисбат ба дигар соҳаҳо хело зиёд аст.

Ҳангоми арзбӣи хавфҳои тиҷоратӣ бояд мавқеи рақобатии қарзгиранда низ ба инобат гирифта шавад. Дар ҳамаи як соҳа баъзе корхонаҳо мавқеи нисбат ба дигарон устувортаре доранд, ки бо таркиби молҳои истеҳсолшаванда, сиёсати нарх ва амсоли он вобастаанд.

Нуктаи асосӣ дар ин ҷо ин сифати идоракунии корхона ё ширкати мебошад, ки барои қарзгирӣ муроҷиат намудааст. Баъзе аз ҷанбаҳо ва сифатҳои идоракунии осон муайян мешаванд – омори бисёр корхонаҳо равшану возеҳ мавқеи онҳоро дар бозор нишон медиҳад. Чӣ қадаре ки корхона нағзтар кор кунад, бахусус дар шароити муҳталиф, ҳамаи андоза сифати идоракуниро баландтар арзбӣ кардан мумкин аст.

Таҳлили молиявӣ. Пас аз муқаррар намудани ҳадафҳое, ки қарзгиранда ҷихати қарзгирӣ пеши худ ниҳодааст ва хавфҳои сифатӣ, таҳлилгар ба хавфҳои миқдорӣ диққат медиҳад ва ё ҳисоботи молиявии корхонаро таҳлил менамояд. Ин маънои дарки принципҳои бақайдгириро дорад, ки ҳангоми тайёр намудани ҳисоботи молиявӣ истифода мешаванд. Истифодаи тарзҳои қулайи муаррифии нишондиҳандаҳои молиявӣ ба хотири он сурат мегирад, ки онҳо на танҳо барои таҳлили соли ҷорӣ, балки барои муқоиса намудан бо рақамҳои солҳои гузашта низ қулай мебошанд.

Дар мавриди навъҳои мушаххаси қарз, таҳлил бояд барои муайян кардани пардохтпазирии ширкат (қобил будани он барои баргардонидани қарз ва пардохти фоизи қарз) имконият дошта бошад. Чунки дар ҷараёни фаъолияти ширкат барои саривақт баргардонидани қарз ва ҳаққи он метавонанд мушкилиҳо пеш оянд.

Ҷадвали 2. Пардохти қарзҳои банкҳо аз рӯи соҳаҳо. (ҳаз. сомонӣ, дар давра)

№	Номгӯй	Солҳо				
		2014	2015	2016	2017	2018
1	Кишоварзӣ	803 946	675 409	652 559	717 369	453 615
2	Саноат	983 452	1 735 282	1 593 822	2 310 111	1 094 646
3	Соҳтмон	1 037 537	1 073 622	1 200 272	459 333	549 429
4	Нақлиёт	227 563	479 835	398 914	318 837	245 559
5	Савдои хоричӣ	1 726 659	1 783 170	1 242 033	1 350 904	1 384 508
6	Истеъмолот	1 036 814	1 039 405	947 751	775 171	941 093
7	Дигар	925 210	246 489	181 769	281 672	112 490
	Ҳамагӣ	6 741 181	7 033 212	6 217 120	6 213 397	4 781 340

Манбаъ: Бюллетени омили банкӣ (БМТ). Феврал 2019 (283), саҳ. 47, 48.

Аз рақамҳои дар ҷадвалбуда мушоҳида кардан мумкин аст, ки қарзҳо аз ҷониби банкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои молиявии ғайрибанкӣ дар давоми сол додасуда назаррас мебошанд. Дар солҳои охир нисбат ба солҳои пешин баргардондани қарз мушкул шуда истодааст. Бинобар ин банкҳо бояд кам кардани хатарҳои қарзиро чораҷӯӣ намоянд.

Қарзҳои мушкиситон бо бадшавии авзои молиявии муштарӣ алоқаманданд. Як табақаи қарзгирандагон мавҷуд аст, ки дорои интизоми заифи молиявӣ мебошанд ва онҳоро пардохткунандагони заиф ном мебаранд, чунки онҳо қарзи гирифташонро метавонанд пардохт кунанд, аммо намехоҳанд. Чунин зухурот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ вучуд доранд.

Ба назар мерасад, ки нисбат чунин қарзгирандагони интизомашон заиф бояд як қатор чораҳо бо даҳолат кардани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ андешида шавад. Бо ёрии ин мақомот метавон қарзҳоеро баргардонид, ки ба қатори қарзҳои шубҳанок шомил шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров М.Н. Методы уменьшение кредитных рисков// Вестник Таджикского национального университета №2/6 (120)- Душанбе:Сино, 2013.- С.24-26
2. Ашуров Н. Денги, кредит и банки / Н. Ашуров, А.Н. Ашуров - Душанбе: Сино, 2003. – 250 с.
3. Ашуров М.Н. Развитие финансово кредитной инфраструктуры приграничных районов РТ// Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии, 2017.- № 11 (58).- С. 1107-1110
4. Хайров Ш.К. Некоторые вопросы формирования исламского банкинга в республике Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2017.- № 2-8. -С. 179-184
5. Financial risk mitigation optimization systems and methods - SAS Institu
6. www.nbt.tj/tj/monetary_policy/maksad.php

АННОТАЦИЯ МЕТОДЫ УМЕНЬШЕНИЯ КРЕДИТНЫХ РИСКОВ В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье авторы обращали особое внимание на методах и способах снижения кредитных рисков в финансово-кредитных учреждениях Республики Таджикистан.

Коммерческие банки и небанковские кредитные организации в условиях рыночной экономики кредитуют любого клиента независимо от формы собственности для разных целей. Для большинства подписчиков краткосрочный кредит является основным источником увеличения денежных средств. Для банков эта операция наиболее полезна. Банк будет наращивать кредитный портфель все больше и больше. Однако с увеличением суммы займа риск невозврата или суммы денег возрастет. А также в статье авторами было проанализировано выданные и погашенные кредиты банков в разрезе отраслей за 2014-2018 гг.

ANNOTATION
METHODS OF REDUCING CREDIT RISKS IN CREDIT ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN

In the article, the authors paid special attention to methods and ways to reduce credit risks in financial and credit institutions of the Republic of Tajikistan.

Commercial banks and non-bank credit organizations in a market economy lend to any client, regardless of the form of ownership for different purposes. For most subscribers, a short-term loan is the main source of increased cash. For banks, this operation is most useful. The bank will increase its loan portfolio more and more. However, with an increase in the loan amount, the risk of non-repayment or the amount of money will increase. Also in the article, the authors analyzed the issued and repaid bank loans by industry for the years 2014-2018.

Key words: *economy, market, banking operations, credit risks, effective credit risk management, credit process, control over the execution of risk levels.*